

Webrecensie BMGN – LCHR 126:3 (2011)

Johannes, Gert-Jan, ***De communicerende vaten van Oscar van Leer.***

Ondernemerschap en filantropie in de Van Leer Entiteit, 1958-1986

(Amsterdam: Boom, 2009, 323 blz., ISBN 978 90 8506 814 3).

Deze zeer vlot geschreven en mooi uitgegeven studie kwam tot stand in opdracht van de Van Leer Group Foundation in Amstelveen en werd uitgevoerd door de auteur in het kader van zijn aanstelling bij het Onderzoekinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Utrechtse letterenfaculteit. De centrale figuur is Oscar van Leer (1914-1996), jongste zoon en opvolger van de kleurrijke grootindustriële Bernard van Leer (1883-1958) die zijn fortuin maakte als vatenfabrikant. Toch is het boek niet louter een biografie, want het biedt vooral een analyse van de 'Van Leer Entiteit': de evoluerende structuren en juridische constructies waarmee Oscar de industriële én de filantropische nalatenschap van zijn vader beheerde. Door zowel de ondernemer als de organisatiestructuur te volgen, wil Johannes hun samenspel voor het voetlicht brengen.

Het onderwerp van deze casestudie is beslist relevant. De zoon van een succesvol zakenman wordt opgezaagd met een zware erfenis: een multinational familiebedrijf met veel groeipotentieel, waarvan de volle eigendom aan een stichting is toevertrouwd. De nalatenschap van de vader-stichter bevat ook een ideaalbeeld van daadkrachtig ondernemerschap, gedrenkt in een wat confuus maatschappelijk utopisme. Tenslotte krijgt de zoon ook de uitdrukkelijke missie om de hele materiële en immateriële erfenis in één cluster voor de toekomst te behouden. Het is boeiend te lezen hoe Oscar van Leer met die zware slagschaduw van zijn vader omgaat, heel zijn leven probeert om de opdracht te volbrengen, daarbij eigen accenten legt, maar uiteindelijk toch tot het besef komt dat de zorgvuldig opgebouwde constructie na zijn dood uit elkaar zou groeien.

Aangezien de historiografie over de betekenis en impact van corporate philanthropy in Europa nog erg bescheiden blijft, is de studie van Johannes meer dan welkom. In een breder perspectief leert ze opnieuw hoe ondernemers aanhoudend hebben geworsteld met het operationaliseren van hun maatschappelijke roeping tot corporate social responsibility. De oprechte filantropische interesses van de familie Van Leer moesten worden georganiseerd en rationeel gestructureerd ten opzichte van haar zakelijke belangen. Johannes berekende dat onder Oscar van Leer de Foundation circa 250 miljoen gulden besteedde aan projecten

in veertig landen. Dat was inderdaad een flinke som. Maar een duidelijk overzicht van die projecten en een grondige analyse van het financieel beleid van de Foundation ontbreken. Zo wordt het moeilijk om te begrijpen in hoeverre keuzes werden gestuurd en/of beïnvloed door de politieke en maatschappelijke context, de zakelijke strategieën van het vatenconcern en de ietwat ambivalente interesses van Van Leer, zijn familie en zijn raadgevers. Een flink deel van het budget ging (conform het familiaal engagement) naar diverse instanties in Israël, bijvoorbeeld het Van Leer Jerusalem Institute, de Kibbutz Industries Association en het Jerusalem Film Center. Oscar van Leer hoedde er zich wel voor om aan zijn onderneming een joodse, laat staan politieke identiteit te hechten. Ook de zakelijke banden van het concern met het apartheidsregime in Zuid-Afrika plaatsten de ondernemer en zijn entourage voor dilemma's.

Aangezien het boek geen wetenschappelijke inleiding bevat, was het even zoeken naar de geraadpleegde bronnen. Afgaande op zijn dankwoord kon Gert-Jan Johannes blijkbaar gebruik maken van het archief van de Van Leer Group Foundation in Amstelveen, het bibliotheek- en documentatiecentrum van de Bernard van Leer Foundation in Den Haag en een collectie personalia aangaande Oscar van Leer. Hij interviewde ook 25 relaties en oud-medewerkers van de betrokkene.

De auteur besteedt dus veel aandacht aan het evoluerende cluster van binnen- en buitenlandse stichtingen/vermogensfondsen/houdstermaatschappijen waarmee Oscar van Leer de 'Van Leer Entiteit' trachtte samen te houden. Johannes dicht aan die structuur ook een grote mate van originaliteit toe, hoewel de Amerikaanse invloed overduidelijk was. In de VS vond Van Leer ook de modellen waarmee hij zijn filantropische activiteiten gaandeweg professionaliseerde en waardoor een (wankel) evenwicht kon worden bereikt tussen subsidiëring en sturing, tussen symptoombestrijding en structurele verandering, tussen actie en onderzoek. Toch wordt het verhaal van de 'Van Leer Entiteit' verteld tegen een nagenoeg blanco achtergrond, met nauwelijks een comparatief perspectief. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk hoe de Nederlandse overheid aankeek tegen Van Leers constructie en hoe die zich verhiel ten aanzien van (potentiële) fiscale regelgeving. De toenemende kritiek op en regulering van de Amerikaanse foundations, leidend tot de Tax Reform Act van 1969, worden wel behandeld.

Het gebeurt wel vaker dat auteurs die de geschiedenis van een onderneming bestuderen, gegrepen worden door de figuur en de persoonlijkheid van de bedrijfsleider. Ook Johannes heeft zijn synthese in grote mate afgestemd op de figuur van Oscar van Leer. Aan deze man

worden een schier eindeloze reeks lovende karaktertrekken toegeschreven. Hoewel doorlopend uitspraken worden gedaan over zijn persoonlijkheid, blijft het privéleven van Oscar van Leer grotendeels onbelicht. Alleen zijn entourage komt her en der aan bod. Het blijft onduidelijk in hoeverre de hele ontwikkeling van de 'Van Leer Entiteit' werkelijk werd gestuurd en vormgegeven door de ondernemer en de structuur die in deze monografie zo prominent op het voorplan worden geschoven. Het was slechts één van de vragen waarmee ik bleef zitten na het lezen van dit boek.

Peter Heyrman, KADOC - K.U.Leuven

Webrecensie BMGN – LCHR 126:3 (2011)

Jongh, E.D.J. de, ***Vloeken en bidden om een nieuwe aarde. De dagen van Bert ter Schegget*** (Hilversum: Verloren, 2010, 439 blz., ISBN 978 90 8704 193 9).

G.H. (Bert) ter Schegget (1927-2001) behoorde tot de generatie die de Tweede Wereldoorlog beleefde als kind, en die daarna een periode meemaakte van toenemende welvaart en carrièremogelijkheden. Ter Schegget studeerde theologie, werd predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk en tenslotte kerkelijk hoogleraar ethiek aan de universiteit van Leiden. Hij ontwikkelde zich tot een pleitbezorger van maatschappijbetrokken theologie. Sociale gerechtigheid werd hoofddoel, waarbij hij zich liet inspireren door zowel het marxisme als de Bijbel.

Biograaf De Jongh schildert een interessant panorama van de zich als progressief en kritisch aandienende theologie na 1945. Hij maakt duidelijk hoezeer Ter Schegget bepaald bleef door indrukken tijdens de bezetting. Het ging om het maken van keuzes, compromisloos. Voorgangers als hijzelf dienden anderen daarbij de weg te wijzen. De Jongh vergelijkt het leven van Ter Schegget met de *Eroica* van Beethoven (11). Niettemin levert hij onbedoeld ook stevige kritiek. De lezer die in deze academische biografie een zakelijk en beargumenteerd debat verwacht kan zich slechts verbazen over de selectie van de bronnen. De manier waarop Ter Schegget de wereld bekeek is het onderwerp. De Jongh heeft gemeend dit zo consequent te moeten uitwerken dat iedere alternatieve visie achterwege blijft. Ter Schegget plaatste zichzelf in de traditie van oudtestamentische profeten, zag zich als iemand die onrecht eerder signaleerde dan anderen. Naar eigen zeggen had hij in Friese Harkema-Opeinde al vroeg de sociale tegenstelling tussen boeren en arbeiders opgemerkt, was hij als kind in de Amsterdamse Den Texstraat geraakt door de deportatie van joodse burens, en was hij in 1945 meteen verontwaardigd over de volkswoede tegen de NSB-ers. En zo gaat het verder: als predikant op Curaçao kritisch tegen het Shell-establishment, terug in Europa verwachtingen koesterend van het marxisme en van het sandinisme in Nicaragua. De anderen vooruit. In theorie is het denkbaar dat dit zelfbeeld overeen kwam met de realiteit. De Jongh doet echter geen enkele poging om dat aan te tonen. Het effect van deze werkwijze op de lezer is een stevig wantrouwen inzake het objectiviteitgehalte van Ter Scheggets beschouwingen. Over de Den Texstraat werd door een van de weinige joodse overledenen, Henriette Boas, meermalen gepubliceerd. Tenslotte schreef ze er een boek over: *Terug in de Den Texstraat. De bewoners en de omgeving* (2002).